

TÜRK EDEBİYATINDA ARAPÇADAN NAKLEDİLMİŞ
KIRK HADİS TERCÜME VE ŞERHLERİ

ABDÜLKADİR KARAHAN

İslâm Türk tefekkür ve edebiyatının gelişip serpilmesinde ön plânda arapça ve farsça yazılmış dinî ve sanatkârane eserlerin, bu arada kırk hadîs tercüme ve şerhlerinin kuvvetle müessir olduğu, hiç de yeter derecede işlenmiş olmamakla beraber, beylik şekilde malûmdur.

Bu sahada, mukayeseli edebiyat çalışmalarına giriş yolunda bir ilk deneme mahiyetinde olmak üzere, 'Abdurrahmân Câmî'nin (1414—1492) farsça bir risalesini onun altı türkçe tercümesiyle karşılaştırarak bir inceleme neşretmiştik.¹ Bu tetkikin basımmızda gördüğü rağbet, bize, bu vadiye başka çalışmalar da yayımlamak cesaretini veriyor.

«İslâm Türk edebiyatında kırk hadîs toplama, tercüme ve şerhleri» unvanlı doçentlik tezimizden² geniş ölçüde istifade etmek suretiyle hazırladığımız bu yazıda dördü Muhy al-Dîn Abû Zakariyâ al-Navavî (631—676/1233—1277) *Arba'ün hadîs*'inden, ikisi Muhammed b. Abî Bakr'ın *Hadîs-i arba'in şerhi*'nden ve ikisi de Osmanlı müelliflerinden Kemal Paşazade (öl. 940/1534) ile Birgivi (929—981/1523—1573) —Akkermanî'nin (öl.1160/1747) aynı mevzudaki arba'ün şerhlerinden tercüme edilmiş sekiz esere temas edildiği görülecektir. Dördü basma, dördü de yazma olan bu eserler arasında Nevevî tercümelerinden ikisinin, yani Süleyman Fâzıl (öl. 1134 /2722) ve İsmail Müfid'in (öl. 1217/1802) tercümelerinin nushalarına tesadüf edilemediğinden, bunlar hakkında yalnız mevcudiyetlerini haber veren bibliyografik kayıtlara işaretle iktifa olunmuştur.

¹ Abdülkadir Karahan, *Câmî'nin Arba'in'i ve türkçe tercümeleri*: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV (1952), 345—371.

² Arap, Fars ve Türk dillerindeki kırk hadîsler üzerinde etraflı araştırmaları içine alan ve yalnız türkçede 80 kırk hadîs tercüme ve şerhinden bahseden bu hacimli eserin tab'i ikmal edilince, nev'in hüviyeti ve zenginliği aydınlanacaktır.

Tercüme ve şerhlerin tetkikinde, türkçeye çevrilmiş tarihlerine göre, kronoloji sırasının takibi daha uygun görülmüş ve ancak zamanı bilinmeyen bir tercüme sona alınmıştır.

Bu yazımızın hedefini bahis mevzuu kırk hadîslerin asılları değil, dilimize yapılan tercümeleri teşkil eder; bu bapta ağırlık noktası gibi gözükken Nevevî *Arba'ün*'u ile arapça şerhlerini başka bir makalemizde ele aldığımız için,¹ burada ayrıca arapça asılları üzerinde durmak lüzumu hissedilmemiştir. Fakat tercümelemlerin tahlil ve tetkiki sırasında, icap ettikçe, asıllara da baş vurulmuş, mukayeseler yapılmış, mutalâalar serdedilmiştir. Mevzuu ele alış tarzımıza böyle hareket ve bu şekilde mesainin, tercihan, daha mülâyim düştüğünü de belirtmek isteriz.

*

1. HAZİNÎ TERCÜMESİ (930/1524). Mukaddemesindeki ip uçlarına dayanarak yaptığımız mukayesede Muhammed b. Abi Bekr'in arapça *Hadîs-i arba'in şerhi*'nin² bir az serbest ve tafsilli, manzum bir tercümesi olduğu tevazzuh eden bu eser türkçeye çevrilmiş olan bu kabîl risalelerden edebî ve muvaffak bir örnektir.

Hazinî (Hazîni)'nin (XVI. asır) manzum *Hadîs-i arba'in şerhi*'nin görebildiğimiz yazma nushaları ikidir. Bunlardan İsmail Saib Hoca yazmaları arasında bulunana daha sıhhatli gözükmekte, mütercimnin adını, tercüme tarihini v. s. ihtiva etmektedir.³

Bursa'da görüp incelediğimiz nusha ise, kütüphane fihristine, yanlış olarak, Mûsâ al-Rûmî adına kaydolduğu gibi, bazı yersiz isim, kelime veya kafiye değişikliği, mısra ve beyit düzeninde ileri ve gerilik, ilâveler, atlamalar da taşımaktadır.⁴ Bununla beraber bu tahriflerin hiç biri eserin esas bünyesini bozabilecek kuvvette değildir. Ve onun, asıl müellifinden ve nâzımından başkalarına mal edilmesine de imkân vermez. Bir hayli uzun süren hamd ve sena, salât ve selâmdan sonra (33 beyit) «Sebeb-i nazm-i kitâb»⁵ faslı başlar ki eserin aslı,

¹ Abdülkadir Karahan, *Navawî'nin Arba'ün'u ve arabca şerhleri*: Fuad Köprülü Armağanı, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayımlarından, İstanbul 1953, 291—299; arapçası *المشرق: الاربعون حديثاً وشرحها العربية* (Beirut 1953), 764—773.

² İstanbul 1328; ayrıca yine İstanbul'da 1274 ve 1293 te de basılmıştır. Bir yazması Mısır'da Dâr al-kutub al-Mişiye'dedir (nr. 1830).

³ Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Kütüp. 738, 131. s., 204×145 (159×46) mm.

⁴ Orhan Kütüp. 328 (yeni nr. 85), 121 var., 195×127 (150×75) mm.

⁵ Saib Hoca yazmalarında 32, Bursa nushasında 33 beyit tutmaktadır.

mahiyeti, nazmen tercümesi sebebini belirtmesi bakımından büyük kısmını buraya aynen almağı faydalı görmekteyiz :

Ya ahlî gel gönlünü kıl müctemi'
 Cân kulagıylan bana ol müstemi'
 Verse tevfiik ol Hudâ-i müste'an
 Edeyim ben şimdi maksûdu beyân
 Şeyh-i zâhid âlim ü âbid imâm
 Kim Muhammed b. Abi Bek iy hümâm
 Dedi bir gün cürmümi zikr eyledüm
 Ol geçen eyyâmümi fikr eyledüm
 Ma'siyet deryâsına gark olmuşam
 Öz elümle kendüm oda salmışam
 Fikr kıldum ne kılam ben iy aceb
 Ola ol benüm necâtüme sebeb
 Kurtara bahr-i ma'âşiden beni
 Râzı ola benden ol Hayy ü Ganî
 Bundan özge bulmadum hiç bir sened
 Kim beni kurtarmaga ola meded
 Ol Cihân fahri Şeffü 'l-müznibîn
 Tâc-ı âlem mehbit-i Rûhü 'l-Emîn
 Sadr ü bedr-i âlem ü hayrü 'l-beşer
 Lafz deryâsında akıtmış güher
 Böyle demiş her kişi çekse te'ab
 Sünnetümi eylese ol müntahab
 Sünnetümden kırk hadîsi cem' ede
 Ümmetüm içinde özin şem' ede
 Rûz-i Mahşer ben ana olam şeff'
 Hazret-i Hakda ola kadri refî'
 Şeyh eydür çün bunu gördüm yakîn
 Cem' kıldum pes Hadîs-i erba'în
 Cümlesi müsned ola anun kamu
 Her birini nakl kılmış bir ulu
 Her birini bir sahâbe söylemiş
 Râvîler andan rivâyet eylemiş
 Sonra andan söyledüm bilgil yine
 Bir hikâyet her hadîsin üstine
 Va'z u ahhâr u hikâyât-i garîb
 Eyledüm ilhâk ana ben dil verib

Var ümidüm bu sebeb birle meger
 Özümü kurtaram ez nâr-ı Sakar¹
 Çünkü Şeyh öz işini kıldı tamâm
 Yetdi nevbet bu fakîre iy hümâm
 Bu mahalde bu fakîr ü pür-günâh
 Fi'î cürm ile hatâ ve işi ah
 Bir nice dîn kardaşı ilen bile
 Meclis içre otururken cem' ile
 Araya geldi Hadîs-i erba'în
 Bir nice söz nakl olundu iy emîn
 Ba'zı kimse meclis içre söyledi
 İltimâs etdi ve ilhâh eyledi
 Gel bu demde sen kabûl et bir nefes
 Kim bunu nazm etmege kılğıl heves
 Çünkü böyle iltimâs etdi olar
 Bu işi benden temennâ kıldılar
 Pes fakîr ol dem bunu gördüm savâb
 Eyleyem ol iltimâsa ben cevâb
 Pes kalem aldım ele ender zamân
 Nazmıma mesgûl oldum ben hemân

¹ Küçük bir mukayese örneği olmak ve Hazinî'nin ne derecede serbest hareket ettiği hakkında bir fikir vermek üzere, 19 beyit tutan bu parçanın, aslı mahiyetindeki, 'Uşfûri denmekle şöhret bulmuş olan Muhammed b. Abi Bekr'in kırk hadîsinin mukaddemesini buraya naklediyoruz:

و بعد فان المذنب محمد بن ابى بكر (رحمه الله عليه) بعد طول حوضه
 فى بحر الذنوب والعصيان طلب رضاء الرحمان ومخالفة الشيطان والنجاة من
 النيران والدخول فى دار الجنان ولم تسمع له نفسه سلوك سبيل الامان
 غير انه وجد فى حديث خير الانسان صاحب المعجزات والبرهان انه قال من
 جمع اربعين حديثاً فهو فى العفو والغفران فجمع العبد اربعين حديثاً بالاسانيد
 المتصلة الى النبي عليه السلام عن المشايخ المختارين والائمة الكبار ويروى كل
 واحد عن بعض الصحابة الابرار وزاد العبد فيه ما يليق به من الموعدة والحكايات
 المسموعة من العلماء المذكورين فى الاخبار والآثار عسى ان يأمن من سخط الملك
 الجبار ويجد مناه فى الاخرة من الحكيم الستار ببركة مما جمع من الاحاديث والابحار
 والتمس الدعاء من الناظرين فيه والواعظين منه فرحمه الله من يذكره بالدعاء ولا ينساه

Hadîs-i erba'în şerhi, İstanbul 1328 ve diğer basımlar. Ayrıca bu incelemeye eklenen levhalara bk.

Nazm edüben türki kıldum tercüme
Umaram lâyük ola her encüme¹

Nâzım, tercümesinin sonuna, «Hâtimetü 'l-kitâb» başlığı altında, eklediği bahiste² de dünyayı sevmemek gerektiğini, ömrü gafletle geçirmemeği tavsiye ettikten sonra, kendisinin günahkâr, fakat «a'mâlinde süst olmakla beraber itikadında dürüst» olduğunu belirtmekte, Mustafa hürmetine, Tanrıdan yargılanmak dilemektedir. Bunun devamı olan son sahifede ise, adını, tercümesine harcadığı emeği ve ona nazar edeceklerden temennileri ile eserinin beyit miktarını, nazım tarihini tesbit etmektedir ki bu parçayı da, ehemmiyetine binaen, buraya alacağız :

Bu HAZİNİ bir kemine hâk-sâr
Ehl-i ilm ayagı altında gubâr
Çün Hadîs-i erba'in'i ben garîb
Türki kıldum terceme uş dil verib
Tâkatumca sa'ý edüb nazm eyledüm
Uş şikeste-beste bunu söyledüm
Özi tek bir nice âlî mübtedi
Buna bakub fâ'ide alsun dedi
Mübtedî olanlar için âşikâr
Nazm edüb kodum cihânda yâdigâr
Ehl-i dillerden temennâ eylerem
Arz edüb hıdmetlerinde söyledim
Lutf edüb her kim nazar kılsa buna
Nazmına fikr etse bunun her yana
Bula ger nazmında bunun bir sakam
Çekmeye buna ve afv ede rakam
Yâhud ma'nâsında bula bir hâlel
Aybin örtüb müşkilini ede hal
Lutf edüben yanlım ıslâh ede
Kim durur kim kâmil ola dünyede
Kangı meclisde okunsa bu kelâm
Bir du'â durur temennâ ve 's-selâm
Üç bin oldu hem sekiz yüz beyt bu
Hakka erişdi bi-'avn-i ferd-i Hû
Mustafâ'nın hicretinden iy hümâm
Kim dokuz yüz otuz il geçdi tamâm

¹ Ankara yazm., 4—5. s.; Bursa yazm., 2b — 3b.

² Ankara yazm., 189. s. v. dd.; Bursa nushasında yok.

Nazma geldi çün tamâm oldı kitâb
Pes dedüm va 'llâhu a'lem bi 'ş-şavâb¹

Eser, yukarıya alınan parçadan katıyetle anlaşılıyor ki, 3800 beyittir. Hazinî tarafından 930 (1524) tarihinde vücuda getirilmiştir. Aruzun fâilâtün fâilâtün fâilât vezni ve mesnevî şekli ile. İktibas edilen parçalardan da açıkça görülür ki nâzım, tercümesinde vezne hâkim olduğu gibi, kafiyele de vukufu kullanmakta güçlük çekmektedir. Hazinî, oldukça geniş bir karihaya malik bulunuyor. Nazım tekniğindeki vukuf ve maharetini, tercüme kabiliyeti uğrunda, kolayca idareye muktedirdir. Gerçi yer yer vezni doldurmak için *pes*, *çün*, *uş*, *iy hüâm* v. b. gibi lüzumsuz bazı kelimelere baş vurulduğu veya aynı fikri bir kaç türlü ifade ederken itnâplara düşüldüğü oluyor. Ama umumiyetle vezin ve kafiyele sağlamdır. Nâzımın gayet rahat ve kolay yazdığı ve yorgunluk duymadan beyitleri bir biri peşi sıra dizdiği, nazımda rûsuh sahibi olduğu da besbellidir.

*

İlk hadîs, tabiatı ile, tercümeyle esas olan Muhammed b. Abi Bekr'in arapça *Hadîs-i erba'în şerhi*'ndeki 'Abd Allâh b. 'Umar'dan rivayet edilen *الراحمون يرحم الراحمان ارحموا من في الارض يرحمكم من في السماء* rivayet edilen dir. Tercümesi şöyle başlar :

Bu durur evvel Hadîs-i erba'în
Gûş kılğul sıdk ile iy pâk-dîn
Râvîler böyle rivâyet kıldılar
'An 'an ile bu sözi söylediler
İstimâ etgil eyâ sâhib-nazar
Bu sözi nakl eyledi İbn-i Umar²
Dinle Abd Allâh bunu böyle dedi
Fahr-i âlemden rivâyet eyledi
Dedi mahtûkâta her kim rahm eder
Rahm eder ana Hudâ-yi dâd-ger
Rahmi çok kullara Hayy ü bî-zevâl
Rahm eder dedi Resûl-i bî-misâl
Kim ki Hak halkına kılmaz şefkati
Nice umar ol Hudadan rahmeti

¹ Ankara yazm., 191. s.

² Bursa nushasında bu hadîsin râvisi olarak İbn-i Mes'ûd'un gösterilmesi yanlış; eserin aslını teşkil eden Muhammed b. Abi Bekr şerhi, 1328 basımı, 2—3 s. ile kırs.

Rahm edün siz yerde Hakkın kulına
Tâ ki rahmet ede size bulma¹

Müteakiben, aslında olduğu gibi, Halife Ömer'in Medine'de bir serçeyi hapsedip oynatan bir çocuktan kuşu satın alarak azat eylediğini ve ölümünden sonra da kendisini rüyada gören bir şahsa dünyada bir kuşcağıza olan merhameti hasebiyle ukbada rahmete eriştiğini anlatan hikâyenin manzum tercümesi yer almaktadır.² Bundan sonra yine aynı hadîs çerçevesi içinde ve aslına imtisalen bir hikâye gelmektedir ki: Beni İsrailden bir âbidin bir kıtlık zamanında yolda rastladığı bir kum tepesine bakarak: «Eğer un olsaydı, bunu açlara verirdim» diye düşünmesi üzerine, sanki o miktar sadaka vermiş gibi, defterine ecr ve mesûbâtı yazıldığını ve bu suretle «hayre niyyeti olanın, her halde, Hakkın rahmetine kavuşacağını» belirtmektedir.³

Böylece Muhammed b. Abi Bekr'in risalesindeki hadîsler ve hikâyeler bir az daha geniş, ilâveli ve serbest bir tercüme ile ve hep aynı vezin ve nazım şeklini muhafaza ederek nazma çekilmişlerdir.

39. hadîs arapça ve türkçesinde pek enteresandır. Zira bu hadîs tek başına bir kırk hadîs mahiyetindedir. Mücâhid'in Selman'dan naklettiği bu hadîste evvelâ Peygamberin حديثاً من حفظ على امتي اربعين حديثاً من امر دينها بعثه الله في زمره الفقهاء والعلماء meşhur kelâmı gelmekte, sonra da bu kırk hadîsin neler olduğu anlatılmaktadır. Arapça ve türkçelerini bir arada göstermek ve karşılaştırmayı kolaylaştırmak üzere, bu hadîsten ilk on ikisine ait satırlarla onların tercümelerini veriyoruz:

عن مجاهد عن سلمان رضى الله تعالى عنهما عن النبي صلى الله تعالى عليه وسلم من حفظ على امتي هذه الاربين حديثاً دخل الجنة وحشر الله تعالى مع الانبياء والعلماء يرم القيمة فقلنا يارسول الله اى الاربين حديثاً فقال عليه السلام ان تؤمن بالله واليوم الاخر والملائكة والكتاب والنبيين والبعث بعدالموت وبالقدر خيره وشره من الله تعالى وتشهد ان لا اله الاالله وان محمدا رسول الله وتقيم الصلوة باسباغ الوضوء لوقتها بتمام ركوعها وسجودها وتودى الزكوة

¹ Ankara yazm., 6. s.; Bursa yazm., 4a.

² Ankara yazm., 6—7. s.; Bursa yazm., 4a—b.

³ Ankara yazm., 7—8. s.; Bursa yazm., 5a.

بحقها وتصوم شهر رمضان وتحتج البيت ان استطعت اليه سبيلاً وتصلى اثني عشر ركعة في كل يوم وليلة وهي سنتي وثلاث ركعات وترا لا تتركها ولا تشرك بالله شيئاً ولا تعصو والديك ولا تأكل مال اليتيم ولا تأكل الربا ولا تشرب الخمر ولا تحلف بالله كاذباً ولا تشهد بشهادة الزور على احد قريب او بعيد¹

Cân u dilden gûş kıl iy ehl-i dil
Erba'inden otuz dokuzuncı bil
Râvîsi durur Mucâhid mu'teber
Ol dahi Selman'dan işitmiş haber
Dedi Selmân ki buyurdı Mustafâ
Fahr-i âlem sahib-i tâc u livâ
Ümmetümden her kişi der ol Resûl
Saklasa bu kırk hadîsi bilmiş ol
Dâhil olur cennete ol şeksüzün
Haşr olur ol enbiyâlarla hemîn
Dedi Selmân biz dedük kim yâ Resûl
Lutf edüb bildir bize kim nedür ol
Dedi kim bes söyleyem tutun kulak
Bir zamân eylen gönül gözün uyak

- (I) Evvelâ ol kim getüresiz imân
Hak Ta'âlâya ki Hayy u Câvidân
Yok durur anun şerîki bir durur
Ol cemâ'-i işlere kâdir durur
Hem şerîki yokdur anun bî-nazîr
Cümle kalmışlara olan dest-gîr
Hem bilesiz hak durur Yevmü 'l-Cezâ
Hem melâ'ik hem kütüb hem enbiyâ
Hem yine Hakdan bilesiz hayr u şer
Hayr u şer Hakdan olur bil iy beşer
Hem dilünüze şehâdet dem-be-dem
Tâ ölince cehd edün olmaya kem
- (II) Hem ikinci kılasız beş vakt namâz
Eyleyesiz Hâlika dün gün niyâz
Cümle erkânın şerâ'itin kamu
Vaktlu vaktinde kılasız iy 'amû

¹ İstanbul 1328 basımı, 46. s.v.d.

- (III) Hem üçüncü mâlunuz olsa zekât
Hem veresiz edesiz ahde sebat
- (IV) Dahi dördüncü oruç ayın tamâm
Tutasız Hak râzı ola iy hümâm
- (V) Yine beşinci bu durur kim yakîn
Malunuz olsa eger yâ Müslimîn
Hak Ta'âlâ evini hacc edesiz
Turasız andan cinâna gidesiz
- (VI) Bu durur altıncısı bunun yine
Söyleyelüm hem anı dinleyene
Kıla her gün on iki rik'at namâz
Hazret-i Hakka edüp zâr u niyâz
Sünnetümdür dedi anı Mustafâ
Sadr u bedr-i âlem-i sıdk u safâ
Vitr oldu yine üç rik'at dahi
Dinle bunı sıdk ile sen iy ahî
- (VII) Bu durur yedincisi ata ana
Râzı ola senden iy ehl-i safâ
- (VIII) Sekizinci yemeye mâl-i yetîm
Anı yemekde hatâ vardır azîm
- (IX) Söyledi hem dokuzuncı Mustafâ
Ol durur kim yemeye mâl-i ribâ
- (X) Hem onuncı bu durur hamr içmeye
Hamr içenü çevresinden geçmeye
- (XI) On birinci içmeye andlar yalan
Kalmaya tâ duzah içre câvidân
- (XII) On ikinci şâhid-i zûr olmaya
Tâ ki cennetden o gün dûr olmaya¹

Burada kolayca görülüyor ki arapça metin, nazım dili ile tercüme edilirken, hemen iki misli artmış ve manaya sadakat muhafaza edilmekle beraber, geniş bir serbestî ile hareket edilmiştir. Tercüme kokusu pek hissedilmemektedir. Adeta bir nevi şerhin şerhi gibi gözükten yerler vardır. Üslûp sadedir. Tasannua hemen hiç düşünülmüş gibidir. Esasen nev'in hünyesi de buna pek müsait değildir. Tercümede didaktik kıymet ön plânda geliyor. Hacım itibarı ile bu ve Hakanî'nin (öl. 1015/1606) *Hadîs-i erba'în şerhi*,² türkçe manzum kırk

¹ Ankara yazm., 184—185. s.

² Abdülkadir Karahan, *Hakanî'nin kırk hadîs tercümesi*: Türk Dili II (1953), 199—203 ile krş.

hadis şerhlerinin en büyüklerini teşkil ederler. Mütercimim arapçayı hayli iyi bildiğini, ve bu dinî edebiyat meyvasını, orta derecedeki münevver halkın bilhassa istifade edeceği hale isteyerek koyduğunu sez-diren işaretler, emareler iktibas ettiğimiz parçalarda da mevcuttur.

Muhammed b. Abi Bekr'in bu kitabının İstanbul kütüphaneleri ile Mısır ve Avrupa kütüphanelerinde yazmaları ve 1274, 1293 ve 1328 de İstanbul'da yapılmış üç tab'ı bulunduğuna nazaran, şöhreti son zamanlara kadar gölgelenmeden devam etmiş demektir. Hazinî'nin onu seçmesi de bu şöhret ve tesirin, belki son asırlardan daha fazla XVI. asırda, yaygın olduğuna işaretler. Yalnız her nedense bu türkçe tercüme, oldukça muvaffakiyetli ve sade olmasına rağmen, o kadar şöhret kazanamamış olacaktır ki ondan bahsedildiğine pek de şahit değiliz. Bununla beraber, eski devirler için, az çok kıymetli bazı eserlerin ara sıra köşede bucakta kalmış olmasını da tabii görmek gerekir.

2. ÂŞIK NETTAÎ (ÇELEBÎ) TERCÜMESİ (979/1571). «Müfti 's-şakaleyn» demekle müştahir, mütebahhir Osmanlı âlimi İbn-i Kemal'in (Şemseddin Ahmed b. Süleymân b. Kemal Paşa, öl. 940/1534) 934/1528 de arapça olarak şerhettiği kırk hadisin¹ Âşık Nettaî [Nettâ'î] (*Meşâ'irü 'ş-şua'râ* sahibi Âşık Çelebi, 926—979/1520—1572) kalemi ile yapılan bu tercümesi,² bir bakıma başarılı görülmesine rağmen, diğer bakımdan merhamete şayandır.

Sadrızam Sokullu Mehmed Paşa'ya hulûs için, 979/1571 de «Nâm-i nâmîleri ile itmâm ve ism-i samîleri ile bedî'ü 'n-nizâm miskîyü 'l-hitâm edüb huzûr-i şeriflerine ve harîm-i izzetlerine ithâf edilen» (6. s.) Pir Muhammed al-Âşık an-Nettâ'î'in bu ömür sonu tercümesinde, eldeki basma nushalara göre, kaynağı olan eserden bir çok hadisler atlanmış ve buna mukabil nereden nakl ve tercüme edildikleri açıklanmayan bir hayli ilâveler yapılmıştır.³

Âşık Çelebi adına bu risalede müspet not alabilecek taraf, hemen yalnız, mukaddeme müstesna, mensur tercüme dilinin, divan edebiyatının ağır terkiplerinden azade konuşma diline yakın bir sadelikte oluşudur, denebilir. Esasen yalnız münevver sınıfa değil, umumiyetle geniş kütlelere hitabı hedef tutan türkçe kırk hadislerin büyük ekseriyeti bu vasfı taşır. Sonra bu tercümenin, tercüme bakımından, ashna

¹ *Şerh-i Hadis-i erba'in*, İstanbul 1316.

² Kemal Paşazade, *Hadis-i erba'in tercümesi*, İstanbul 1316.

³ Meselâ İbn-i Kemal'de 4, 6, 10, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 25, 27,28 ve son-dakiler.

uygunluğuna da işaret yerinde olacaktır. Asılda olmayan küçük izahlar veya asılda bulunduğu halde hazfedilen mutalâalara rastlanırsa da, bunlar göze fazlaca batacak ve manayı değiştiren derecede değildir. Bu tabiatıyla yaptığımız karşılaştırmada İbn-i Kemal'de ve bahis konusu tercümesinde olan hadîsler içindir. Birinci hadîsin arapça şerhi ile bunun türkçe tercümesinin ilk paragrafını buraya nakledersek, bir fikir edinilmesi daha kolaylaşır:

السلام قبل الكلام. اخرجہ الترمذی عن جابر رضی اللہ عنہ مرفوعاً قال صاحب الهدایة فی التجنیس اذا اتى انسان الى باب دار انسان يجب ان يستأذنه ثم اذا دخل سلم عليه لقوله «لاتدخلوا بيوتكم غير بيوتكم حتى تستأنسوا وتسلموا على اهلها» امر بالاستيناس قبل السلام هذا في البيوت فاما في الفضاء يسلم او لا ثم يتكلم لقوله عليه السلام «من كلم قبل السلام فلا تجيبوه» و قال عليه السلام « السلام قبل الكلام»¹

«Ahâdis-i merfû'adandur. Sahîh-i Tirmizî'de mezkûrdur. Râvîsi Câbir b. Abd Allâh Ansârî'dür. Sâhib-i Hidâye Tecnis ve Mezîd adlı kitâbında yazar ki bir kimesne bir kimesneye gelse, içerüye girmezden evvel izin taleb ede, andan sonra girüb selâm vere. Zîrâ Hak Ta'âlâ Kelâmında buyurur :

لا تدخلوا بيوتاً غير بيوتكم حتى تستأنسوا وتسلموا على اهلها

Ya'nî kendi evinizden gayri eve girmen çak istînâs edüb selâm vermeyince. Selâmdan evvel istînâs ile emr eyledi. İstînâsı istîzân ile tefsîr eylemişlerdür. Bu edebin ri'âyeti evde olcuk lâzımdur. Ammâ fezâda olcuk bir Müslim bir Müslimin üzerine gelse, selâm vere, sonra kelâma başlaya. Zîrâ Resûl Allâh salla 'llâhu aleyhi ve sellem : buyurmuşdur. Ya'nî selâmdan evvel kim ki kelâma başlaya ana cevâb vermen, demektir.»²

Bu risalede garip telâkki edilebilecek ilk şey, Kemal Paşazade'nin cem ve şerhettiği, sahih, müsecca ve fasih kırk hadîsi, şerhleri ile birlikte, tercüme eylediğini tasrih eden³ Âşık Çelebî'nin, yaptığımız mukayesede, mezkûr eserdeki bir hayli hadîsi atlaması⁴ ve bunların

¹ İbn-i Kemal, a. e., 2—3. s.

² Âşık Nettaî, a. e., 8—9. s.

³ Âşık Nettaî, a. e., 4—5 s.

⁴ Bir önceki sahifede 3. not ile krş.

yerine nereden aldığını bildirmediği ve bir kısmının sıhhat derecesi meçhul hadîsler ikame etmesidir.

Asıl merhamete şayan olan nokta, her hadîs şerhi tercümesinin sonundaki dörder mısralık «tercümetü 'l-hadîs bi 'n-nazm» parçalarıdır. Bunlar vezin, kafiye ve mana itibarı ile zapt ve rabittan mahrumdur.

Dil, üslûp ve ifade bakımlarından da bu parçacıklar bir iptidai-lik örneği gibi önümüze seriliyorlar. İnsanın bunların şöhretli tezkire sahibi ve şair Âşık Çelebi'nin kaleminden çıktığına adeta inanamayacağı geliyor. Ve bunları gördükten sonra Nevaî'nin (1441—1501), Hâzini'nin, Usulî'nin (öl. 945/1538), Fuzulî'nin (öl. 963/1556) ve daha bir çok Türk şairinin kırk hadîs tercümelerindeki en zayıf kıtalarının bile birer muvaffakiyet örneği olduğuna inanmak istiyor. Yine bunları mutalâadan sonra, bir kere daha sabit oluyor ki bir hadîs tercümesinin dört mısraa sığdırılması kolay iş değildir. Hayli zahmete ve edebî kudrete vabeste bulunan bu iş, erbabının elinde, Nevaî ve Fuzulî'de olduğu gibi, sade ve tabii hale gelir. Ehil olmayanlar kaleminde de Âşık Çelebi'deki mertebeye düşer. İşte misalleri :

Ser-i Peygamberân-i Rabb-i selâm
Ya'nî ki Mustafâ aleyhi 's-selâm
Buyurdı ki kabla küll-i kelâm
Dâhil olsan ver ehl-i beyte selâm¹

*

Olsa bir emre bir kişi me'mûr
Halkı tahvîfe var ana destûr
Sonra andan itâb kılrsa zuhûr
Özrin etmiş olur gerek ma'zûr²

Şüphe yok ki Âşık Çelebi'nin Türk edebiyatındaki malûmumuz olan kudreti ile bu eser mütenasip değildir. Bu nispetsizlik şu sebeplerle olabilir :

1. Eseri ihtiyarlık zamanında (daha açıkçası ölümünden bir kaç ay önce) ve maişet derdi ile yazmış olması;
2. Risaleyi, didaktik ve sade bir lisanla yazmak endişesi ile bu beceriksizliğe düşmüş olması;
3. Kitabının cahil bir müstensih veya naşir tarafından bu hale getirilmesi.

¹ İlk hadîsin tercümesi, 10. s.

² On ikinci hadîs tercümesi, 22. s.

Şekayık zeyli'nde, Âşık Çelebî için, «Âsârından iki kıt'a Ehâdis-i erba'în'i vardır. Biri Mollâ merhûmun tercümesi ve biri kendi cem'îdür»¹ denilmekte ise de, bu kaydı tevsik imkânı bulunamadı. Onun kendi cem ve tercümesi esasen gerek mevzuumuzun sınırları dışında kaldığı, gerek elde edilemediği için, bu hususta bir şey söylenemez.

3. SÜLEYMAN FÂZIL EF. TERCÜMESİ. İstanbullu Süleyman Fâzil Efendi'nin (öl. 1134/1722) bir Nevevî *Arba'ün*'u şerhi olduğu mukayyet ise de,² eserin nushasına rastlamış değiliz. Hatta bu şerhin arapça yazılmış olması ihtimali bile hatırdan geçebilir. Şimdilik ancak işaretle iktifaya mecburuz.

4. BURSALI İSMAİL HAKKI TERCÜMESİ (1137/1724). Türk dilinin hacım itibarı ile büyük *Erba'în* tercümelerinin başlıcalarından olan bu eser, Nevevî *Arba'ün*'unun geniş ve etraflı bir şerhidir. Türkiye'de üç defa basılmış olması³ müellifinin şöhretine ve eserin gördüğü rağbete bir delil gibi düşünülebilir. Esasen İsmail b. Mustafa (Aydoslu, sonra Üsküplü, daha sonra Bursalı diye meşhur, 1063—1137/1653—1725), bu erba'în şerhinden hayli zaman evvel de صحیحة المسانيد وقوية الاسانيد tabirleri ile tavsif ettiği hadislerden bir *Arba'ün hadîs* cemetmiştir ki müellifin kendi el yazısı ile olan aslı nushası Bursadadır.⁴

¹ Atâî ('Atâ'î), *Zeyl-i Şekayık*, 1268, 163. s.

² Bursalı Tahir, *Osmanlı müellifleri*, İstanbul, I. c., 325. s.

³ *Hadîs-i erba'în tercümesi*, Âmire, 1255; *Mevâhib-i ledünniye* kenarında, 1313 ve İstanbul, Mahmut Bey Matbaası, 1317. İlk tab'ında unvanı *Şarh al-arba'în hadîs*.. şeklinde olup, doğrusu da, «şerh» kelimesinin kullanılmasıdır. Hacım bakımından Birgivi-Akkermanî'den yapılan tercüme (*Bürhânü 'l-muttakin*) bundan daha büyüktür.

⁴ Bursa Genel Kütüp., İsmail Hakkı kısmı, 38, mec., 1. risale, 13 var. Şeyh İsmail Hakkı, Hacı Kadım zaviyesinde münzeviyane yaşadığı bir zamanda topladığı bu *Arba'ün hadîs*'in tarihini şu karışık ifade ile anlatır ki, bizim hesabımıza göre, bu 1101 recebinin 20 sinden evveldir :

وقد وقع ذلك في الثلث الثاني من السادس السادس من النصف الثاني من العام
الاول من العشر العاشر من العقد الاول من الالف الالف الثاني من الهجرة النبوية

(13. var.)

Acip şekilde dikkatimizi çeken bir mesele, bu risalenin bittiği varakın ikinci yüzünde Bursalı İsmail Hakkı'nın kendi hattı ile yazdığı şu «Keşif» tir ki, bunun tahakkuk edip etmediğine, veya zamanı geldiğinde (1318) kimsenin bu iddiada bulunup bulunmadığına dair mahallinde (Bursa) bir araştırma yapmak alakabahş olurdu:

Şeyh İsmail Hakkı, *Hadîs-i erbaîn şerhi*'ndeki bir kaç satırlık arapça mukaddemede, esaslı hiç bir malûmat vermez. Yalnız kitabın Hafız Ali'nin (Kastamonulu, sonra Filibeli) ısrarı üzerine şerhedildiğini belirtir ki¹ bu husus eserin en sonunda bulunan «nazım» başlıklı şu kıta ile de tekrar edilmektedir :

Bu te'lif-i celîl-i nûkte-senc-i ma'rifet-gence
Sebeb Dervîş Alî-i Hâfîz oldu istemeklerle
Dedim târîh Şerha harf-i cevherdâr ile Hakkı
Çıkardım Erba'în'i ben de Şeyh-âsâ emeklerle (304. s.)

Yukarıki kıtanın son mısraındaki noktalı harfler, tabii eski yazıya göre (چقردم اربعمى بنده شيخ آسا امكمله) ebced hesabı ile, şerh tarihini göstermekte olup bu da «İşte Şerh-i Erba'în bin yüz otuz yedinci muharreminin evâhirinde şîrâze-bend tekâmül oldu ve Bursa'da kitâbhânemizde ihtitâm buldu» (303. s.) kaydının da tasrih ettiği gibi, 1137 dir.

Bu şerhte her hadîsin metni parça parça ele alınmakta, evvelâ sarf, nahiv, lûgat, iştikak v. s. bakımlarından —bir çok arapça şerhlerde de olduğu gibi—hemen her kelime ve tabir üzerinde durulmak-

كنت ليلاً من الليالى متوجهاً الى عالم الغيب و في حال الاستغراق اخبرنا
الله عز وجل من امتداد نسلى الى المهدي المنتظر في اخر الزمان ولكن يكون
شعبتين شعبة من جانب الروم ايلي وشعبة من جانب آناطولى و هى منقرضة
والشعبة (!) الروم ايلي لاينقرض ابداً بل يصل الى زمان المهدي المنتظر و اذا مضى
من بعدى سنة ثمان وعشرين ومائة يطلع من بعد امه في بلاد الروم ايلي و
يجئ في زاوية الفقير فيمكث فيها و لكن لا يعلمها الناس و اذا جاء الوقت
يدعى و يطلب مقام جده ومصنفاً من كتب الجليل و اكثر الناس يحمل الكذب
والمكر وينكرونه و هو من نسل بنت ابن الفقير الشيخ اسماعيل حقي و علامته
معتدل القامة بياض الوجه ولحية بين السواد والصفرة و على جسده يعنى على
وسط صدره خال كبير و وقت ظهوره يكون سنة ثمان عشر و ثلثماية و بعد الالف
لا يعلم الغيب الا الله. حرره الفقير الشيخ اسماعيل حقي غفر ذنوب وجوده ١١٣٧

¹ Büyük boyda 324 s. tutan İstanbul 1317 basımını esas alıyoruz; 2.s

ta, sonra icap ettikçe başka âyet ve hadislerle, yahut kütüb-i mutebe-
reden misallerle asıl mana tekit ve takviye olunmaktadır. Nesri iyice
medrese kokusu taşıyor. Bu kitap daha çok medreselerde talebe-i ulû-
ma Nevevî *Arba'ün*'unu kolayca anlatıp öğretmek için hazırlanan on-
larca arapça kırk hadis şerhi yanında kuvvetle mevki alabilecek türkçe
bir kırk hadis olmak hususiyetini de haizdir. Nadiren arapça ve fars-
çadan yapılmış manzum iktibaslara da rastlanır. Meselâ 29. hadisin şer-
hinde, İmam Ali'den şöyle bir beyit iktibas edilmiştir :

جراحات السنان لها التيام
ولا يلتام ما جرح اللسان
(245. s.)

Yine aynı yerde, adı zikredilmeyen bir şairin şu beytine rastlanır:

واذ المقال مع الفعال وزنته
رحح الفعال وخف كل مقال
(246. s.)

Ve hemen o sahifede *Mesnevî*'den de şu beyit alınmıştır :

پند فعلى خلق را جذاب تر
که رسد درجان هر با کوش کر
(246. s.)

Yine böylece, sondaki 32. hadisin şerhi ortalarında İmam Şafi'î-
'nin hal-ı ihtizardaki şu mısraları naklolunmuştur:

ولما قسى قلبى و ضاقت مذاهبى
جعلت رجائى نحو عفوك سلما
تعاضمنى ذنبى فلما قرنته
بعفوك ربي كان عفوك اعظما
(302. s.)

Fakat hiç bir zaman Bursalı İsmail Hakkı'nın bu kırk hadis şer-
hine edebî bir eser gibi bakılabileceğini söylemek niyetinde değiliz.
Daha çok medrese âdabına uygun ve tedsisî-talimî mahiyette geniş bir
izahname olarak mutalâa edilmesi zarurîdir. Burada dikkate lâyık bul-
duğumuz bir noktaya da işaret etmek isteriz: Camî'nin *Tarcama-i*
hadîş-i arba'în'indeki hadis sırası, hemen umumiyetle denebilecek şekil-
de bizzat kendi yazma ve basmaları ile, Camî tercümelerinde bir hayli
değişiklikler gösterdiği halde, Nevevî *Arba'ün*'u yazma ve basmaları
bir tarafa, hatta arapça-farsça-türkçe tercüme-şerhlerinde dahi aslî nus-

hadaki tertip muhafaza edilmiştir. Meselâ Bursalı İsmail Hakkı'nın bu şerhindeki hadîs numaraları, Nevevî *Arba'ün*'unun son türkçe tercümesi olan Ahmed Naîm Bey naklinde aynendir.¹ Bunu bir az da Camî'nin *Arba'in*'i müstensihlerinin ekseriyetle tanınmış hattatları ve müzehhipler olmak bakımından, kopya değişikliklerini bir dereceye kadar da sanat gösterme endişesi ile yapmış olmaları ve türkçe tercümeleri yapan zevatın da ellerine geçen yazmalardaki tertibe uymak suretiyle hareket etmiş bulunmaları ile izah kabildir, sanırız. Sonra Nevevî kırk hadîsinin İslâm âleminde, hadîs takrirlerinde daima baş vurulan bir kitap olarak el altında tutulması ve müderrislerin, hatta ufak şekil değişikliklerine karşı dahi müsamahakâr olmamaları da bu düzenin Nevevî'de bozulmamasına hizmet etmiş olabilir.

Şeyhin bu eserinden kendisine ait bir husus da tezahür ediyor: Kendi el yazısından kopya ederek bir az yukarıdaki bir nota aldığımız «Keşif» i tetkik edilirse, bu zatın yalnız kendisinin keramet sahibi olduğuna inanmakla kalmayıp istiğrak halinde âlem-i gayba müteveccih olduğu anlarda Cenab-ı Haktan haberler aldığına da kani bulunduğu görülmüş olur.

Bu *Hadîs-i erbaîn şerhi*'inde de bu hususu takviye eden deliller vardır. Söz gelimi 32. hadîs şerhinde, Ademoğlunun Cenab-ı Hakkın dergâhına el açıp hulûs ile yalvarması halinde affa mazhar olacağından bahsedilirken, ancak «kul hakkı» nın, hatta şehitlerden bile, ma'fu olmadığı ve bu haklar arasında da bilhassa kâfir ve hayvan hukukunun mağfirete uğramadığı zikredilmektedir. Bunu takiben de aynen şu cümleler gelir :

«Meger ki Hak Ta'âlâdan ana dahi bir tedârik vâki' ola ki burası meskût^m 'anhdır. Egerçi ba'zı sûreti Allâh Ta'âlâ bu fakîre ta'rîf eylemiştir ve lâkin setri evlâ olmagla tahrîr olunmadı» (301. s.). Bu fevkalâde hadise hakkındaki kayıtları, asıl mevzuumuz dahilinde olmadığı ve kendimizi de bu hususta salâhiyetli görmediğimiz için, yalnız işaretle iktifa ediyoruz.

5. İSMAIL MÜFİD EF. TERCÜMESİ. İstanbullu İsmail Müfid Efendi (öl. 1217/1802) tarafından meydana getirildiğini, Bursalı Tahirin *Osmanlı müellifleri*'nde haber verdiği Nevevî *Arba'ün*'unun tercümesi²

¹ İmâm Muhy al-Dîn Navavî, *Kırk hadîs* (trc. Ahmed Naîm), İstanbul 1343.

² I. c., 243. s.

hakkında tamamlayıcı mahiyette bilgimiz olmadığı gibi, bugüne kadar eserin bir nüshasına da rastlamış değiliz.

6. MUSTAFA CEM'İ TERCÜMESİ (1290/1874). Bab-ı Âlî tahvil kalemi hulefasından Mustafa Cem'î (Cemî) Efendi tarafından *Burhânü 'l-muttakîn* adı ile, Birgivî-Akkermanî tasnifi arapça kırk hadîsten çevrilen bu kitap¹ mevaiz-meal eserlerdendir. Bu tercümenin aslı olan *Arba'un hadîş*'in ilk yedi hadîsi, Osmanlı müelliflerinden Birgivî denmekle meşhur Mehmed b. Pir Ali (929—981/1523—1573) tarafından şerh ve beyan edilmiş olup, gerisi aynı revîş üzerine Akkermanî Mehmed b. Mustafa (öl. 1160/1747) kalemi ile tamamlanmıştır.

Bizzat Akkermanî'nin el yazısı ile yazılmış olan nüshasını Rağıp Paşa Kütüphanesinde bulduğumuz² ve müteaddit basımları mevcut olan³ bu arapça kırk hadîs şerhinin, ana yazmasındaki ketebeğe göre, ikmalî cemaziyü 'l-evvel 1157 (haziran 1744) tarihindedir. Akkermanî, bu ketebede, Birgivî'nin yarım bıraktığı eseri, derslerinin çokluğuna ve nefes illetine müptelâ bulmuş olmasına rağmen, aziz dostlarının ve talebesinin ricalarını is'af için nasıl devam ettirip sona erdirdiğini de belirtir.⁴

Kitabın türkçeye tercümesini yapan Mustafa Cem'î, «a'lemü 'l-ulemâ ve umdetü 'l-fuzelâ» gibi bir az da beylik terkiplerle kadrini yücelttiği Ömer Lûtfî Efendiden icazet aldığını mukaddeme mahiyetindeki satırlarda anlatır.⁵ Mumaileyh, istiaze ve tesmiyeyi zıkr için baş tarafa, Mustafa b. Halil al-Zâgrevî'nin müellefatından *Risâlat al-ta'avvuz*⁶ ile *Risâlat al-basmala*'nın⁷ tercümelerini de koymaktadır.

Tercümenin mahiyeti eserin aslından ayrı olmadığı cihetle, burada Birgivî merhumdan naklen — ve Mustafa Cem'î'nin tercümesine dayanarak—bazı noktalara temas edeceğiz :

İmam Birgivî, zamanında bid'atin alıp yürümesinden müşteki ve aynı zamanda ceblin gayetle meşhur ve ilmin de keenne gayri mezkûr olduğuna kanidir. Sonra «sakîm» ve «müstakîm» i fehmetmekten âciz bazılarının da ilim davası ile «akvâl-i za'ife ve ahâdis-i mevzû'ayı müş-

1 İstanbul 1290, iki cilt, I. c. 59+348 s., II. c. 345 s.

2 Rağıp Paşa Kütüp. 269; talik, 161 var., 207×125 (135×65) mm.

3 Tunus 1295; İstanbul 1316, 1321 ve Mısır.

4 Rağıp Paşa Kütüphanesindeki Akkermanî yazması, 161a.

5 I. c., 3. s.

6 I. c., 3—35. s.

7 I. c., 36—52. s.

temil» birer kitap telif etmeleri ve bunların eserlerinin halk nazârında makbul tutulması kendisini adeta yese düşürmüştür.¹ İşte bu hallet-i ruhiye içindedir ki şöyle yapmak arzusunu duyar : «Ve şu yolda bir risâle telif murâd eyledim ki ol risâle derûnında a'sâr ve emsârda şâyî'a olan bid'atları i'lâm ve fasl ve ahâdis ve âsârda vâride olan sünen-i seniyyeyi beyân ve nakl edeyim. Şu tarz üzere ki ol risâlede ulemâ-i fâzîlînin ihtilâfâtını izhâr ba'dehu delâ'il ve berâhîn ile tarîk-i hakkı mümtâz kılarak zu'afâ ve cühelânın akvâl-i mezîfe ve risâlât-ı gayr-ı lâyıkalarmı âşikâr edeyim ki hattâ tâlibûn anların ahvâl ve ukûluna taklîd etmesinler.»² Epeyi tereddüt geçirmiş nihayet...

من حفظ على امتي اربعين حديثاً...

hadîsini nakl ve beyan ettiği bir günde, bazı talebesi ondan bir kırk hadîs cem ve tertip etmesini rica etmişler. O da, bu risaleyi tasnif ederek, «cümlesi sünen-i risâlet-penâhîyi isbât eden hadîs-i şerifleri ahâdis-i mu'tebereyi câmi' olan kitâblardan ahz» ve sonra o hadîsleri şerh ile kalbine doğan bazı meseleleri de, bu vesile ile, beyana karar vermiş.³

Kitaptaki hadîsleri cennetlere berzetmek için, cennet kapıları sayısınca, her bir hadîs şerhi sekiz kısma ayrılmıştır :

1. Hadîslerin râvileri ve faziletleri : Rivayet;
2. Hadîsin lûgat ve şar'an ve istimalen müfredatını izah : Lûgat;
3. Hadîsin irabı : İrap;
4. Hadîsin hassaları ve ilm-i beyan ve ilm-i ma'ni muktezasınca mezâyası : Belâgat;
5. Hadîsin manası ve şerhi : Şerh;
6. Hadîsin ibaresi, delâleti, işareti veya iktizası ile istihraç olunan fevaid ve ahkâm : Tefri;
7. Hadîse vârit olan sualler ve cevaplar : Sual;
8. Hadîse münasip faideler : Faide.

Mütercim, her hadîsin ilk üç kısmını (lûgat, irap ve belâgat) —arabî ilimlerin kaidelerini müstemil olmaları hasebiyle—az bilgili kimselerin anlamakta güçlük çekeceklerini düşünmüştür. Bu bakımdan bunların başlarına «kavâid-i arabiyeden» olduklarına işaret eden kelimeler

¹ I. c., 55. s.

² I. c., 56. s.

³ I. c., 57. s.

konulmak suretiyle, bu kısımların kıraatinden sarf-ı nazar edilebileceği ve diğer beş kısma müracaat tariki ile hadîsin mealine ve müştemil olduğu meselelere tam ıttılâ hasıl kılınabileceği belirtilmiştir.¹

Mütercim tercümesine *Burhânü 'l-muttakîn* unvanını seçmiş olmasına da şu sebebi gösterir: «Dahi müştemil olduğu mesâ'ile muvâfık ve hadîs-i erba'în kelâmına mutâbık olsun için *Burhânü 'l-müttakîn* ismi ile tesmiye kıldı.»²

Eserin karakteri hakkında da şöyle denilmektedir: «Mesâ'il-i fikihiye ve nesâiyih-i âliyeyi şâmil ve hikâyât-i mev'izayı müştemil olmagla vâ'iz-i kâmil hükmünde» dir.³

Tanımış âlim C. Brockelmann'a bunu Nevevî şerhleri arasında zikrettiyen⁴ sebep, galiba, dikkatli bir karşılaştırma yapılmadan, her ikisinin de *بالنیات إنما الاعمال* hadîsi ile başlamış olmaları olsa gerektir.

Burhânü 'l-muttakîn'in en sonunda, matbaacı tarafından konulduğu anlaşılan bir kayda göre, tercüme «bilâ ziyâdetin ve lâ-noksan-dır».⁵ Bununla beraber, türkçeye çeviren zatın, şârihi tafsil ve tavzih için, yer yer bir takım parçalar ilâve ettiği de gözden kaçmamaktadır. Bunlar «li-mütercimihî» sözü ile açıklamakta ve «intihâ kelâmü 'l-mütercim» tabiri ile kapanmaktadır.

Yedinci hadîs sonunda «Bu mahalle kadar İmâm Birgivî rah-'in şerhi tamâm olub bundæn sonrası Akkermânî merhûmun şerh ve beyânıdır»⁶ kaydı da unutulmamıştır.

Tamamı ile bir medrese kitabı mahiyetinde dinî-tedrisî-talimî karakterde olan Birgivî-Akkermanî *Arba'ün hadîş*'inin türkçe tercümesi dilimizdeki bu neviden tercüme-şerhlerin hacım bakımından en cemsimidir. Ancak *Burhânü 'l-muttakîn*'i edebî değeri haiz kırk hadîs tercüme-şerhleri meyanına ithal etmek kolay değildir. Eserin tercümesinde de medrese üslûbu hâkimdir. Esasen eserin aslı, lûgatleri, irapları, belâgatleri ile daha çok Arap dilini alâkadar etmektedir. Bu tercüme üzerinde bu kadarlık olsun duruşumuzun sebepleri arasında bilhassa

1 I. c., 59. s.

2 I. c., 58—59. s.

3 I. c., 3. s.

4 Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, Suppl., I. c., 683. s.

5 II. c., 345. s. ile karşı.

6 I. c., 226. s. bk.

şunlar mevcuttur : Evvelâ, müellifler (Birgivi ve Akkermanî) aynı zamanda Osmanlı âlimlerindedir; sonra da eserin aslı, şöhret ve muhteva bakımından, arapçada da bir kıymet ifade etmektedir. Tunus, İstanbul ve Mısır'da dört defa basılmış olması da bunun delilleri arasındadır.

Son olarak, mütercimin arapçaya ve İslâm kültürüne hakkı ile vukufu bulunduğu, bu tercüme vesilesiyle anlaşıldığını da burada kaydetmek hakşinaslık icabatındandır.

7. AHMED NAİM TERCÜMESİ (1343/1925). Nevevî *Arba'ün'unun* en salâhiyetli, sade ve güzel türkçe tercümelerinin başında sayılmağa lâyık olanı, Ahmed Naım Bey (Babanzade, 1872—1934) kalemiyle yapılandır. «İtikaden, amelen, ahlâkan insanlara rehber-i kemâlât olacak cevâmî'ü 'l-keîm-i Ahmedîyeden» olan bu kırk hadîsin¹ türkçeye çevrilisinde takip edilen prensip yine nâkilinin ağzından en iyi şekilde ifade edilmiştir. Ahmed Naım Bey diyor ki :

«Bu cevahir-i kelâmın meal-i âlilerini türkçeye naklederken aslı şerifteki icaze riayet ederek kendiliğimden söz katmamağı kendime şart ittihaz ve maksadın münfehim olması için ilâvesi zarurî olan nazm-ı erbaından hariç bazı elfazı bile kavis içinde göstermeğı iltizam ettim. Çünkü ihtisar ve icazın nüfus üzerindeki vak' u tesiri daha ziyade olduğu müsellemler olmakla beraber, velev muhtasar olsun, şerha koyulsam, bahisten bahsa intikal sureti ile tatvil-i makale ve kariin-i kirama helki de iras-ı melâle düşerim diye korktum. Bu ahâdis-i şerifenin her biri birer kitab-ı mustakil olacak raddede şerh ve tafsile mütehammildir. Yalnız şerh denilemeyecek derecede bir kaç muhtasar haşiye ilâve ettim ki ıstılâhat-i itm-i hadîse aşına olmayanlar bundan dolayı beni duçar-ı itap ve muaheze etmezler, zannederim.»²

Filhakika ilkin Nevevî'nin mukaddemesi aynen alınmış ve sonra «tercümesi» başlığı altında harfiyen tercüme edilmiştir.³ Bu arada, mukaddemede geçen bazı hadîs ilmi ıstılâhları, not halinde, sahife altında, veciz şekilde açıklanmıştır.⁴ Ayrı bir notla da, müellifin, «hadîslerin hafî kalan maânî-i müşkilesini zapt için» ilâve ettiğini belirttiği babın, «şârihlerin kitaplarından — adem-i ihtiyaca binaen—tayye-

¹ İmâm Muhy al-Dîn Nevevî, *Kırk hadîs* (Nâkili: Ahmed Naım), İstanbul 1341—1343, 63 s.

² Başlıksız, muhtıra mahiyetindeki sahife, risalenin en başında.

³ 7—10. s.

⁴ 8. s. v. d. bk.

dilmesi hasebiyle», hadislerin mealleri «türkçe beyan edildikten sonra bu adem-i ihtiyaç teekküd edeceğinden tayy»inin evleviyetle tercih olduğu belirtilmektedir.¹

Bütün hadîs metinleri harekelenmiştir ki bu, arapça asıllarının kolay ve hatasız okunuşunu mümkün kılma bakımından, çok faydalıdır. Türkçe terüme âlimane bir dil ile ve çok itinalı şekilde yapılmıştır. Bilhassa metne sadakat fevkalâdedir. Yer yer ve icap ettikçe, sahife altlarına bazı küçük açıklamalar da eklenmiştir.

Hülâsa, son asır Türk ulemasının serefrazlarından biri olan Ahmed Naîm'in bu tercümesi çok muvaffakiyetli, aslına son derecede sadık, gayet itinalı bir tercüme örneği olarak, Nevevî *Arba'ün*'unun türkçe tercümeleleri arasında baş köşede makam tutmuştur demekte hata yoktur.

8. SADIKÎ TERCÜMESİ. Üniversite Kütüphanesindeki türkçe yazmalar arasındaki bir şiir mecmuasının başında bulunan «Der beyân-i Hadîs-i arba'ın» başlıklı kısım,² Hazinî tercümesi münasebetiyle üzerinde durulan, Muhammed b. Abi Bekr ('Uşfûrî)'nin arb'ün'undaki³ bir nevi 40 hadîsi câmi olan 39. hadîsin tercümesinden ibarettir.

Esasen, nâzım da, bunu şu beytinde göstermiştir :

Me'hazı işbu hadîsin bil Hadîs al-arba'ın
Li 'l-Muhammed bin Abi Bekr oldı hıfzı hul yakın (4a)

Bu 35 beyitlik parça mesnevî tarzındadır. Şu beyitlerle başlanmaktadır :

Eyledi Selmân rivâyet dedi Fahrü 'l-mürselîn
Ümmetimdir kim ki hıfz ede Hadîs al-arba'ın
Bî-hisâb gire cinâna haşr ede anı Hudâ
Enbiyâ vü evliyâyla dedi Hatmü 'l-Enbiyâ (2b)

Ve şöylece de devam etmektedir :

Dedi Selmân ben dedim ki bildir eyyü 'l-erba'ın
Anlar ile âmil olmaga ola Mevlâ mu'ın
Başladı bir bir beyân etdi Resûl-i Kibriyâ
Hıfz edib eyle amel kim bulasız hayrü 'l-cezâ (a. y.)

¹ 10. s.

² Üniversite Kütüp. T. Y. 7147; nesih, 230×165 (200×135) mm, 2b—4a.

³ Bu yazıdaki Hazinî'nin tercümesi ile krş.; *Hadîs-i arba'ın şerh-i 'Uşfûrî*, İstanbul 1328, 46. s. v. d.

Tercüme, daha ilk hadîsten başlayarak, muvaffakiyetsiz bir şekil ve muhteva içinde süratle nazım ipliğine iğri büğrü dizilir :

Evvelâ Allâha imân hem Resûle bî-gümân
 Hem meleklere kitâba enbiyâya gel inan
 Ba'sü ba'de 'l-mevt ikrâr-ı şehâdetdir 'ayân
 Hayre şerre var durur takdîr-i Rabb-i müste'ân
 Her ne verdise haber olsa gerekdir ol Resûl
 Yevm-i Mahşer hak durur da kalb ile eyle kabûl
 Sâniyen ta'dîl-i erkân pâk vuzû' ile namâz
 Ger kılsan Rûz-i Mahşerde seni yerde komaz
 Biri şehri sâ'im olmak birisi vermek zekât
 Hacc-ı Beyt oldu beşinci der Resûl-i kâ'inât (2b—3a)

Denebilir ki fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün vezni ile yazılan bu mesnevî bir beceriksizlik misalidir. Bir kere türkçede «eyyü 'l-erba'ın» tabiri soyundan sözlerin garipliği, yalnız vezin doldurmak için kullanılan *hem, gel..* kabilinden kelimelerin mana ile iyice kaynaşmaması bir tarafa, ifade umumî olarak cansız, kuru ve itnaplarla zedelenmiştir.

Mütercimim adı, şu aşağıdaki beyitte açıkça kaydedilmekle beraber, hüviyeti sarih değildir. Bu Sadıkî (Şâdıkî)'nin kim olduğunu tayin mümkün görülemez :

Sâdıkî âmil ola gör bu ahâdis ile sen
 Hevl-ı Mahşer görmeyüb tâ olasın şâd u hasen (4a)

Vezin, kafiye, kelime tekniği, ifade tarzı bakımlarından aksaklıklarla mahmul olduğu gibi, tercüme itibarı ile gevşek ve başarısız gözükten bu bir kaç sahifelik erba'ın müsveddesi, mevzuun bir cephesini aydınlatacak veya yeni bir şey söylemeğe imkân verecek bir hususiyet taşımaktan uzaktır. Sadıkî'nin, 55 varak tutan *Mecmû'a-i eş'âr*'ının başında bulunan bu kısım, Kemal Ümmî (trc. 815/1412 den sonra),¹ Usulî (öl. 945/1538),² Fevrî (öl. 978/1570)³ gibi şairlerden başlayarak Münif'e (trc. 1146/1733)⁴ kadar bir hayli şairde görülgelen tarzda, divan başlarında veya aralarında bir de kırk hadîs faslı bulundurmamak yolunda muvaffak olmamış bir risale olmaktan öteye geçememiştir.

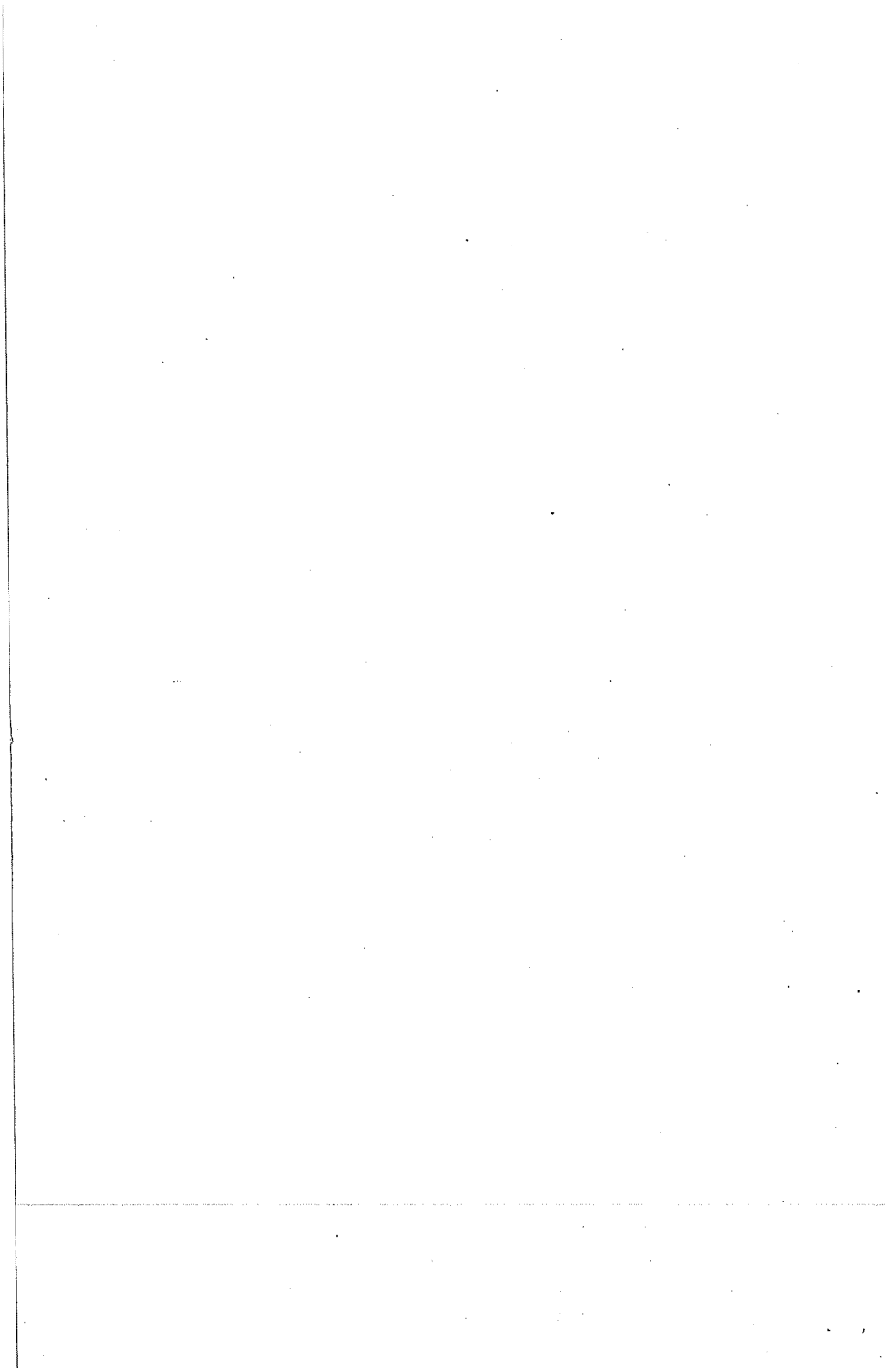
¹ *Kemal Ümmî Divanı*, Raif Yelkenci hususî kütüphanesindeki yazma.

² *Usulî Divanı*, Süleymaniye-Lâleli Kütüp. 494; Millet Emri Kütüp. manzum eserler 31 ve Üsküdar-Selimağa-Kemankeş Kütüp. 446.

³ *Fevrî Divanı*, Üniversite Kütüp. T.Y. 2873.

⁴ *Münif Divanı*, Prof. Ali Nihat Tarlan hususî kütüphanesindeki yazma.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١﴾ قِيَوْمَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِينَ ﴿٢﴾ مُدِيرِ الْخَلَائِقِ أَجْمَعِينَ ﴿٣﴾
 نَاعَتِ الرَّسُولِ صَلَواتِهِ وَسَلَامُهُ عَلَيْهِمْ أَلَى الْمُكَلَّفِينَ ﴿٤﴾ بِهَدَايَتِهِمْ وَبَيَانِ شَرَاهِ الَّذِي
 بِالذَّلِيلِ الْقَطِيعَةِ ﴿٥﴾ وَأَوْصِيَاتِ الْبَرَامِينِ ﴿٦﴾ أَحْمَدُهُ عَلَى جَمِيعِ نِعَمِهِ ﴿٧﴾ وَأَسْأَلُهُ الْمُرِيدِينَ مِنْهُ
 وَكَرَمِهِ ﴿٨﴾ وَأَسْهَدُ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٩﴾ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ
 وَحَدِيثُهُ أَفْضَلُ الْخُلُوقِ ﴿١٠﴾ الْمَكْرَمِ الْقُرْآنِ الْعَزِيزِ الْمُعْجَزِ الْمُسْتَمَرِّ عَلَى مَا قَبِ
 السِّنِينَ ﴿١١﴾ وَالسَّنَنِ الْمُسْتَمِرَّةِ الْمُسْتَرْتِدِينَ ﴿١٢﴾ الْمُخْصُوصِ بِجَمِيعِ الْكَلِمِ وَسَمَاحَةِ
 الَّذِينَ ﴿١٣﴾ صَلَوَاتُ اللَّهِ وَسَلَامُهُ عَلَيْهِ وَعَلَى سَائِرِ النَّبِيِّينَ ﴿١٤﴾ وَإِنْ كَلَّ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ
 لِمَا بَعَثَ ﴿١٥﴾ فَقَدْ زُوِّيْنَا عَنْ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ وَعُمَيْرِ بْنِ مَسْعُودٍ وَعِمْرَانَ بْنِ حَبِلٍ وَأَبِي
 الدُّنْيَا ﴿١٦﴾ وَأَبْنِ عَجْرَةَ وَأَبْنِ عَبَّاسٍ وَأَبْنِ مَالِكٍ وَأَبِي هُرَيْرَةَ وَأَبِي عَبْدِ اللَّهِ
 رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ ﴿١٧﴾ مِنْ طَرَفِ كَثِيرَاتِ رِوَايَاتِ مُتَوَعَّاتٍ أَنْ رَسُولَ اللَّهِ
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ﴿١٨﴾ قَالَ مَنْ حَفِظَ عَلَيَّ مِنْ رِوَايَاتِي جَدِيدًا مِنْ أَمْرِ بَيْتِهَا هَبْتَهُ
 اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي زَمْرَةِ الْفُقَهَاءِ وَالْعُلَمَاءِ ﴿١٩﴾ وَفِي رِوَايَةِ هَبْتَهُ اللَّهُ يَوْمَ
 الْقِيَامَةِ ﴿٢٠﴾ وَفِي رِوَايَةِ أَبِي الدُّرْدَاءِ كُنْتُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ سَافِعًا وَشَرِيحًا ﴿٢١﴾
 وَفِي رِوَايَةِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ لَهُ ادْخُلْ مِنْ أَيِّ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ شِئْتَ ﴿٢٢﴾ وَفِي رِوَايَةِ ابْنِ عَمْرٍو
 كُتِبَ فِي زَمْرَةِ الْعُلَمَاءِ وَحُجِرَ فِي زَمْرَةِ الشُّهَدَاءِ ﴿٢٣﴾ وَأَتَقَى الْحِفَاطَ عَلَى أَنْ جَدِيدًا
 ضَعِيفٌ وَإِنْ كَثُرَتْ طَرَفُهُ ﴿٢٤﴾ وَقَدْ صَنَّفَ الْعُلَمَاءُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ فِي هَذَا الْبَابِ
 مَا لَا حِصْنَ مِنَ الْمُصَنَّفَاتِ ﴿٢٥﴾ فَأَوْلَمَنْ عِلْمُهُ صَنَّفَ فِيهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ
 مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الطُّوسِيَّ الْعَالِمَ الرَّبَّانِيَّ ﴿٢٧﴾ ثُمَّ حَسَنُ بْنُ سَفِيَانَ النَّسَوِيَّ ﴿٢٨﴾ وَأَبُو بَكْرٍ الْأَشْجَرِيُّ

NETİCE. İslâmî edebiyatın dinî-didaktik bir kategorisini teşkil eden kırk hadis toplama, tercüme ve şerhleri mevzuunda, yalnız arapçadan türkçeye nakledilmiş olan eserlere inhisar ettirilen bu inceleme- nin sonunda bu yolda bir hayli zamandır serpilip gelişen mesai- mizden, hatta geniş ölçüde, faydalanmakta mahzur görmeden edindi- ğimiz umumî mahiyetteki görüş ve kanaatleri topluca belirtmenin lüzumsuz olmadığına kani bulunuyoruz. Ayrıca aşağıdaki mutalâaların, mevzudaki birlik, beraberlik ve bütünlüğün daha iyi kavranmasını kolaylaştırma bakımından yardımcı dokunması da mümkündür.

Arap dilinde *Arba'ün hadîş* adı altında toplanan ve 12 asırlık bir tarihi bulunan bu çıkar, başlangıçta, şöhretli İslâm ulemasının, hassatan müderrislerin hadis takrirleri ve tahriçleri halinde ve çoğu zaman talebeye dikte edilmiş dersler, yahut müderrislerden istima yolu ile elde edilenlerden hazırlanıp onlara okuma suretiyle tashih ettirilen risalelerden ibaret gözükme-ktedir. Bu tarz, zaman geçtikçe, şeriat ve tarikat erkân ve müntesiplerinden yüzlerce muharriç, câmi, musannif ve şârihi etrafına toplayarak Peygamberin meşhur :

من حفظ على امتي اربعين حديثاً من امر دينها بعثه الله في زمرة الفقهاء والعلماء
hadîsi, İslâmîyette ve İslâm kavimlerinde 40 rakamının mistik husu- siyeti, şfaat-i nebeviyeye nailiyet, cehennemden korunma, hayır dua almak, rahmetle yadedilmek, Peygamberin ruhaniyetine tevessül, es- lâfa tebaiyet, ricaları yerine getirmek, ulema sınıfında görünmek, tak- rirlerde istifade... gibi manevî ve ekâbire hoş görünmek, caize kopar- mak gibi maddî âmiller sebebi ile¹ gayet yaygın ve çok zengin dinî bir edebiyat nev'i olmuştur.

İslâm ahlâkî görüşünü ve ahlâk temellerini halk tabakalarına ka- dar yaymakta, halk dili ile medrese ve enderun ifadesini birbirine ya- kınlaştırmakta devirlerin ve fertlerin siyasî ve içtimâî, manevî inanç- larını müdafaa ve popülarize etmekte hiç bir edebî nevi bu kudret ve kabiliyette bir rol oynamamıştır. Evvelâ tamamiyle dinî ve tedrisî bir gaye ile sayıları yüzbinleri aşan hadisler arasından, muayyen veya mütenevvi mevzularda bir seçme ihtiyacından doğan bu risalelerden bir kısmı, ders takrirleri, mevaiz ve nasihat kitapları karakterlerini kaybetmemekle beraber, menşelerden uzaklaşıp da bilhassa İran ve Türkiye'ye intikal edince daha çok dinî-talimî, dinî-edebî bir hüviyet

¹ Dr. Abdülkadir Karahan, *Hadis-i Erba'in nevinin doğuşu ve âmilleri*: İlahiyat Fakültesi Dergisi I (Ankara 1952), 46 ve dd.; aynı mll., *İslâmîyette 40 adedi hak- kında*: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV (1951), 265 v. dd. ile krş.

kazanmışlar ve kuvvetli bir şeriat ve tarikat edebiyatının halk küt-
lelerine inen ve bir cephesiyle klâsik, fakat öteki cephesiyle tamamen
popüler olan bir kategorinin örnekleri olmuşlardır. O kadar ki, Osmanlı
âlim ve şairleri için, dil ve ifade bakımından diğer musannefattan çok
farklı bir mahiyet taşıyan birer kırk hadîs sahibi olmak adeta günün
modası hükmüne gelmiştir, demek mümkündür.

Ashnda hadîs ilmine bağlılığı ve ilim dilinin arapça telâkki ve
kabul editişi hasebiyle bu kategorinin en meşhur ve feyizli eserlerinin
arapça yazılmış olması tabiidir. O kadar ki yalnız arapçada büyük
bir kısmı tanınmış ulema arasından çıkmış olan 218 musannifin 252
kırk hadîsini tesbit etmiş bulunuyoruz. Bunlar arasında en bü-
yük şöhret ve nüfuz, XIII. asırda yetişip müçtehitlerin sonuncusu ka-
bul edilen Muhy al-Dîn Nevevî'nin (1233—1277) topladığı *Arba'ün*
hadîs 'e nasip olmuştur ki bunun yalnız arapçada 50 den fazla şerha
malik bulunması kudretinin ve taammümünün bâriz delilidir.

Ancak bütün arapça kırk hadîs musannif ve şârihlerinin soy iti-
barı ile her zaman Arap olmadıklarını, bir çoklarının İnanlı ve Türk
olduklarını da hatırlamak yerinde olur. Menşelerinde tamamiyle dinî-
tedrisî karakterde olan kırk hadîslerin, sonraları hatta arapçada bile
dinî-talimî-edebî bir hüviyet almalarında bu Arap olmayan zevatın
büyük tesiri olmuştur.

Kırk hadîs tercüme ve şerhlerine edebî bakımdan en fazla alâka
gösteren ve en çok manzum örnek verenlerin Türkler olduğu da işaret
edilmelidir. Osmanlı müellifleri ve hassatan ulema sınıfı, yalnız dinî
ve tedrisî mahiyette olan kırk hadîslerde, tercih payını arapçaya ver-
mişlerdir. Cemaleddin Aksarayî (XV. asır sonları), Kemal Paşazade
(öl.940/1534), Lûtfî Paşa (tasnif. 957/1550), Taşköprüzade (901—968/
1495—1561), Birgivi (929—98 /1528—1573) - Akkermanî (öl. 1160/1747)
v.s. ye kadar bir çok kalem erbabının risaleleri buna şahittir. Yalnız
tabiatıyla bunların hiç biri, Türklerin kendi ana dillerinde yazdıkları
kırk hadîs tercüme ve şerhleri derecesinde edebî-didaktik bir değere
vâsıl olamamış ve türkçede olduğu nispette bu sahanın ilk plândaki
mahsulleri arasına girememiştir.

Padişahların, devlet ricalinin hassatan dinî edebiyat mahsullerini
himaye ve İslâmî ahlâkın dinî-edebî eserlerle takviyesini terviç etme-
leri, kibar-ı meşayih ve dervişanın meslek ve meşreplerine uygun kırk
hadîs hazırlanması temayülünü ihtiyar eylemeleri, ulemanın da bu
ananeyi yaşatmak gayreti ve nihayet Müslüman halkın bütün bun-

lara eklenen geniş rağbeti, iltifatı. Osmanlı ülkesinde hilye, siyer, mevlit, maktel gibi dinî-edebî nevîlerle birlikte, hatta onların başında, kırk hadis tercüme ve şerh'lerinin çoğalmasına, yayılmasına hizmet etmiştir.

Türkçede araştırmalarımız neticesinde 76 müellif-mütercim 82 kırk hadis tercüme-şerhine vâkıf olmuş durumdayız. Bunlardan bir kısmı doğrudan doğruya arapça veya farsça kitaplardan çevrilmişlerdir. Meselâ farsçadan Mollâ Camî'nin *Tarcama-i arba'in hadîş*'i 7, Hüseyn Vâ'iz Kâşifi'nin (öl 910/1505) *Risâla-i 'Alîye*'si 2; arapçadan da Nevevî'nin *Arba'un*'u 4 ve Muhammed b. Abi Bekr'inki 2 ki, tarafından tercüme veya şerholunmuştur. Bilhassa Nevevî *Arba'un*'u, İslâm âleminde hadis takrirlerinde daima baş vurulan bir kitap olarak el altında bulundurulduğundan ki, arapçada o kadar çok şerhi meydana getirilmiş ve türkçeye nakillerinde de ya kuvveti şârihler (Bursalı İsmail Hakkı gibi), yahut kudretli mütercimler (Ahmed Naîm gibi) bulunmuştur. Bahis mevzuu diğer mütercimlerin tercüme-şerh'leri de (Hazinî, Âşık Çelebî, Mustafa Cem'î tercüme-şerhleri gibi) umumiyetle mevaiz-meal medrese veya halk kitapları karakterini taşıyorlar. Bunlar, yüksek dinî nasihatler, fıkıh meseleleri, didaktik hikâyeler, ahlâkî vaizleri müstemil olduklarından, mütercimleri tarafından «vâiz-i kâmil» hükmünde telâkki edilmişlerdir. Münevverler, halk da bunlara devamlı surette rağbet göstermekten fariğ olmamıştır. Bu sekiz tercüme, bir bakıma, kalın hatlarla şöylece üç nokta etrafında toplanabilir :

1. Medrese kitabı (mensur) : dört Nevevî ve bir Birgivî-Akkermanî tercümesi.
2. Medrese-halk kitabı (mensur-manzum) : İbn-i Kemal tercümesi.
3. Halk kitabı (manzum) : iki adet Muhammed b. Abi Bekr tercümesi.

Bunlardan da Birgivî-Akkermanî ve İbn-i Kemal'in Osmanlı müelliflerinden oluşu şayan-ı dikkattir. Ve Türk mütercimlerin, kendi muhit ve kültürlerinin mümessillerini tercih ettiklerini düşündürmeğe elverişlidir. Mütercimler arasında harfiyen tercüme ile iktifa edenler ekseriyet teşkil etmez. Asıldan hiç ayrılmayan Ahmed Naîm ve kendi ilâvelerini ayrıca belirten Mustafa Cem'î istisna edilirse, diğerleri serbestçe harekette hiç de mahzur görmemişlerdir. Hatta Âşık Çelebî, aynen tercüme ettiğini söylemesine rağmen, böyle yapmamıştır. Bu hürriyetten en güzel şekilde istifade eden, bir az da nazım dilinin zaruretleri icabı, Hazinî'dir. Esasen türkçede manzum tercümeye karşı

kuvvetli bir temayül daha Anadolu türkçesinin ilk genişme çağlarından başlamıştır. Ve bu, asırıar boyunca hızından fazla bir şey kaybetmeden, devam da etmiştir. Ancak şairin edebî kudretinin, şahsiyetinin tercümenin muvaffakıyeti üzerinde birinci derecede müessir olduğu da unutulmamalıdır. Burada bir kere daha görülüyor ki: bir hadîs tercümesinin dört mısıra sığdırılışı o kadar kolay iş değildir. Hayli zahmete ve edebî istidada bağlı olan bu iş, eıbabının elinde sade ve tabii hale gelir, ama, ehil olmayanların kaleminde de acıacak mertebeye düşer. Ayrıca meselâ Hazinî tercümesinin başarılı, güzeli bir örnek oluşuna mukabil Sadıkî'ninkinin yavan ve beceriksiz görünüşünün sebepleri, evvelâ, ilkinin sanat kapasitesinin vüsatında ve ikincisinin nazım karihasının kifayetsizliğinde aranmak gerekli olmakla beraber, şüphesiz, arapçaya hakkı ile vukuf ve tasarrufun da tercümenin doğruluk ve güzelliğinde baş âmil'lerden olduğu da unutulmamalıdır. Bununla beraber gerek manzum ve gerekse mensur olan bu tercümelerde, ön plânda rol oynayan, hiç de sanat endişesi olmamıştır. Bilâkis mühim gözüken ve her zaman göz önünden ayrılmayan dinî telkin ve didaktik hüviyettir.

Şairlerin, umumiyetle, kırk hadîsleri nazmen tercüme ve şerh etmeleri, ulemanın da mensur tercümelerle uğraşması, bu nevin medrese nesrinden kurtulmasına engel olmuş ve bu böylece sürüp gitmiştir. Mamafih, bu yazıda ele aldığımız bu risalelerde, tercümelelerin bir tek mevzu etrafında toplanmış olmayıp bir arada muhtelif mevzular, ihtiva eylemiş bulunmaları ve Müslümanlar için itikat, amel, ahlâk bakımlarından yol gösterici hadîslerden seçilmiş olmaları, türlü meselelere dair nasihat taşımaları ve esasen İslâm âleminde bu neviden eserlere karşı anane halinde canlılığını muhafaza edegelen alâka: onların, umumun rağbetine mazhariyetlerine ve bu rağbetin de devamına âmil olmuştur, denilebilir. Bursalı İsmail Hakkı şerhinin üç, Birgivî-Akkermanî'nin dört defa basılmış olması da bunun beitti bir şahididir.

Dinî edebiyatın bu ehemmiyetli kategorisinin, aynı zamanda, Müslüman Osmanlı camiasında, i'timâf-dinî ahlâkın birlik ve bütünlüğünün, düzeninin korunmasına da hizmet ettiğine işaretle neticenin son sözünü tamamlayabiliriz.